

Bibliotekarstudentens nettleksikon om litteratur og medier

Av Helge Ridderstrøm (førsteamanuensis ved OsloMet – storbyuniversitetet)

Sist oppdatert 09.12.20

Informalt essay

(_sjanger, _sakprosa) Fra fransk “essai”: “forsøk”, “undersøkelse”, “prøve”. En tekst som framstår som en personlig undersøkelse av et tema, f.eks. noe allmennmenneskelig. Teksten er forholdsvis usystematisk og springende. Også kalt personlig essay, subjektivt essay, Montaigne-essay m.m.

Observasjon og refleksjon blandes. Forfatteren har ikke spesielle faglige kunnskaper som gjør hun eller han mer egnet enn andre til å undersøke emnet i teksten. I stedet lar forfatteren sin personlige stemme komme til orde i en utforsking og utprøving i tankene og i teksten – utforsking av muligheter uten klare løsninger eller svar. Essayisten er tvilende og grublende. Teksten blir en uavsluttet tankereise, uten objektive prinsipper som styrer reisen, og med selvvalgte avsporinger og tankespinn rundt essayets emne(r). Det er vanlig med glidning i nye retninger underveis og småturer ut på sidespor, flakkende fra ironi via saksopplysninger til myk stemning osv.

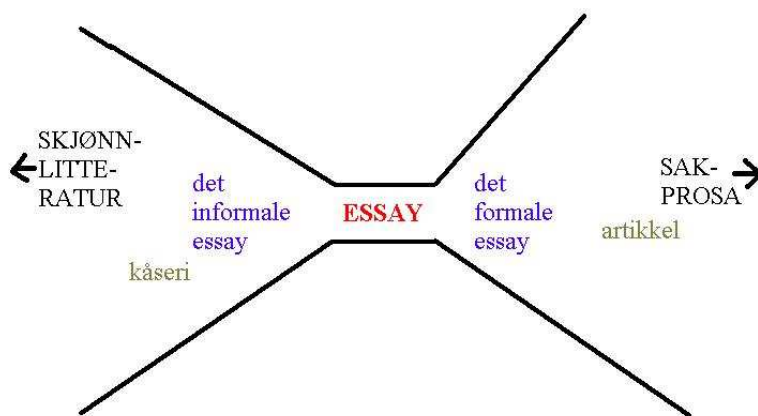
Den tyske litteraturprofessoren Gero von Wilpert skrev i “Essayet som genre”: “Essayet gælder derfor som en åben form for fragmentarisk sandhed, som en svævende tilstand mellem viden og tvivl, og adskiller sig fra den strenge, objektive videnskabeligt-saglige afhandling ved sin subjektive formulering og fra den mere overfladiske journalistiske føljeton ved sit uintellektuelle niveau og sin stræben efter tidløse indsigter.” (dansk oversettelse, sitert fra Fagerlund 2010 s. 65) Sjangeren brukes til refleksjon og en slags indre reise i egne erfaringer og kunnskaper. Skrivningen kan oppfattes som en sjelelig og erfaringsmessig oppdagelsesreise, en utforsking av verden via skriverens egen identitet. Skrivningen av informale essay kan ha en terapeutisk funksjon for skriveren og innebære selvutvikling.

Det informale essayet vil bevare både spontanitet og erfaring, både det spesielle og det forgjengelige (Zima 2012 s. 151). Det individuelle og spesielle skal ikke oppløses i begrepslig abstraksjon slik det ofte skjer innen filosofisk-metafysiske diskurser (Zima 2012 s. 151). Skrivningen skal være “ikke-hierarkisk” (Zima 2012 s. 154), dvs. stille elementer ved siden av hverandre i stedet for å tvinge dem inn i en rigid orden, og framheve det delvise på bekostning av det totale.

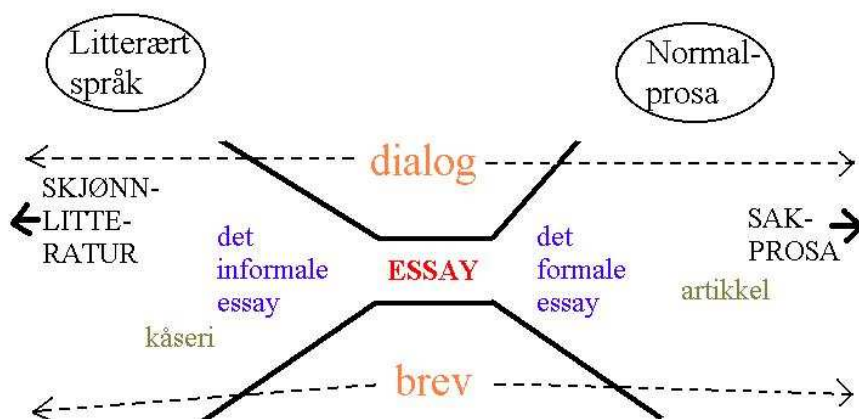
Det har ofte blitt knyttet noe “liberalt” til det informale essayet, kanskje fordi den frie og selvstendige tanke er utgangspunktet for sjangeren (Rieffel 2010 s. 124). Teksten er hypotetisk og åpen, den er foreløpig og fungerer som et forsøk slik at både forfatteren og leseren står fritt (Zima 2012 s. 5-6).

Leseren må føle det som om hun deltar i en belevn utforskning av et tema og er i godt selskap underveis. Et informalt essay bør inneholde overraskende, gode formuleringer, gjerne spredt som små presanger til leseren rundt i teksten. Teksten bør framstå som både tankevekkende og underholdende, både som alvor og lek.

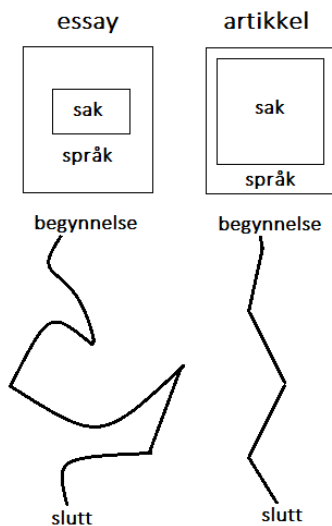
Essayet blir tradisjonelt delt inn i informale og formale essay, men det er ofte glidende overganger mellom disse. Det formale essay ligner mye på en artikkel og er éntydig sakprosa. Det informale essay er også sakprosa, men nærmer seg flere egenskaper ved skjønnlitteratur:

Sjangrer som dialog og brev kan også enten ligge nær sakprosaen (“sannhet”) eller skjønnlitteraturen (fiksjon):

Det informale essayet er en “vandring” med “omveier, snarveier og blindveier” (professor Helge Nordahl), der det stilles litterære krav til språket/teksten, uten ekspertens innsikt i emnet, mens en artikkel krever ekspertkunnskaper, er ikke-litterært og konklusjonsrettet. En sammenligning mellom det informale essayet og artikkelen som sjangrer kan se slik ut:

Noen skriftlige dialogtekster og brev er i en posisjon midt mellom sakprosa og diktning. Det finnes f.eks. litterære dialoger der fiktive personer diskuterer et samfunnsproblem og reelle personers handlinger.

“Essayet er, som romanen, et spekulativt refleksjonsmedium, og streber ikke etter en nøytral eller gjennomsliktig framstilling av et bestemt emne. Stilbevisstheten bør være like skjerpet som i andre kunstformer: Essayet tegner ikke bare et bilde av verden, det er like mye et bilde i verden, som en *skapende*, og ikke dokumenterende virksomhet. Om dette framstår som et estetiserende essaysyn med manglende “verdensvendthet”, vil jeg innvende at lite er viktigere for vår forståelse av virkeligheten, enn nettopp *hvordan* vi artikulerer vår forståelse. Dette bringer essayet nærmere skjønnlitteraturen enn den konvensjonelle sakprosaen.” (Arne Borge i *Klassekampens* bokmagasin 13. juni 2015 s. 9)

Mia Bull-Gundersen legger vekt på det usystematiske ved essayet: “Essayisten er *drøftende* i sin uttrykksform i den forstand at essayisten befri seg fra tanken om å nå frem til en entydig sannhet. Essayet bærer i seg et budskap om *tvetydighet*. Formen er *usystematisk* og essayet unngår bevisst å konstruere et prinsipp. Derved avstår også essayet fra å virke konkluderende. [...] Essayistens bruk av prosessualitet må også ses i sammenheng med essayets *systemfiendtlighet* og *mangel på systematikk*. Den frie fabulerende tanken og den impulsive argumentasjonen som bevisst benyttes i essayistikken, er direkte årsak til genrens ikke-konkluderende form.” (Bull-Gundersen 1991 s. 16) Essayforfatteren tenker uten ferdige tanker og uten systemer å putte tankene inn i. Temaet ses fra flere perspektiver, med innsirkling av noe overkomplekst der siste ord aldri kan sies.

Essayisten tillater seg å vise sin egen usikkerhet, nøling, og å angripe sine egne ideer fra forskjellige vinkler. Leseren inviteres til å reflektere sammen med essayisten. Leseren skal selv fundere videre og kanskje på egen hånd komme fram til en foreløpig konklusjon.

“Det er essaygenrens særkende at hævde jeg’ets suveræne ret til at være sig selv, gerne i demonstrativ modsætning til omgivelsernes meninger og normer, hvilket på paradoksal vis samtidig kan være trændsettende.” Essayisten er “[d]revet af nysgerrighed efter andre virkeligheder, livsformer, bizarre detaljer og svimlende perspektiver” og forsøker å “se tingene i et spændingsfelt, hvor de konstant skifter betydning” (Hansen, Wagner m.fl. 2003). “[E]ssayet er perspektivisk og søker å avkle de rådende oppfatningene som trollbinder majoriteten og kaster et naturlighetens lys over verden og tingene.” (Sigurd Tenningen i *Morgenbladet* 29. november–5. desember 2013 s. 49) Essayisten avviser ferdige definisjoner og tilstivnete systemer (Zima 2012 s. 18). Hun/han prøver å “virkeliggjøre alle språklige muligheter” gjennom “assosiativ spontanitet” (Zima 2012 s. 7 og 157). En livlig evne til å assosiere fører essayisten inn på merkelige veier.

Den tyske filosofen Theodor W. Adorno skrev at essayet har en “musikalsk logikk” (sitert fra Zima 2012 s. 158). Adorno hevdet at “kjetteriet er den innerste lov i essayets form”, dvs. at essayisten skal gå på tvers av nedarvete meninger og tradisjonelle normer.

“Essän är historiskt sett en hybridform som blandar vad som enligt äldre genreläror inte borde blandas. Essän kan på samma gång tala om jaget och om världens beskaffenhet. Ett jag som sista instans. Skriften och analysen finns till på lika villkor. Ofta framhålls essäns samtalskaraktär som dess främsta sär- och kännetecken. Det har sagts att essän är fenomenologisk till sin natur – och dubbelt fenomenologisk – så här säger Hans Henrik Møller i essä-essän “Hybridens princip”: “Det er undren over verdens beskaffenhed, og det er undren over sig selv og over det jeg der befinder sig i verden mens essayet bliver till” (*Ord & Bild*, nr 4, 1994). Essän är ett slags litterär förvandling av tanken under skrivandets gång. Processen är viktigare än målet, den skrivande är på spatsertur i ett ingenmansland mellan konst och vetenskap; gamla och nya gränser går tvärs igenom den skrivande.” (Gunnar D. Hansson i http://litterargestaltning.gu.se/docs/handleddoc/s/gdh_essayer.pdf; lesedato 08.10.12)

“Den norske poeten, samtidskritikern och retorikprofessorn Georg Johannesen beskrev i boken *Om den norske tenkemåten* (1981) essäisten som en som undersøker og infogar sig i det djupaste tankearbeidets evige småting. Georg Johannesen försöker ringa in essäfenomenet i ett antal pregnanta satser som överförda till svenska skulle kunna lyda så här: Essäisten är medvetet subjektiv för att visa att han inte lider av forskarens övertro, dvs. att han undertrycker subjektet genom språklige verkningsmedel och därvid tror han sig ha utrotat subjektivismen. Essäisten kan behandla vilken sak som helst, men särskilt tar han upp sådana frågor

som det er under filosofins værdighet att ta upp och som är för osakliga för vetenskapen och för sakliga för dikten. Essän är aristokratisk på avsändarsidan, men demokratisk på mottagarsidan. Essäns funktion är emancipatorisk och konserverande på samma gång. Essäns innehåll är dess funktion och svarar mot dess form: essän binder person till sak, sak till person, gör offentliga problem privata och personlig hållning till dömande instans i alla frågor. Essän har 'människan', dvs. '[med]borgaren' eller den oavhängiga individen som allmänt studieobjekt. Essäns antika förformer visar denna privatlivets sociala ram: den starka staten. Alla essäformer rymmer möjligheten av den privata avvikelser: "Kätteriet är essäns innersta formlag" (Adorno)." (Gunnar D. Hansson i http://litterargestaltning.gu.se/docs/handledardocs/gdh_essayer.pdf; lesedato 08.10.12) Delene er viktigere enn helheten, det partielle mer sentralt enn totaliteten (Adorno gjengitt fra Zima 2012 s. 24).

Essayisten kan til og med komme til å skygge for emnet. Teksten kan f.eks. være selvutleverende. Ikke noe er objektivt feil eller galt om emner som vennskap, og det finnes i prinsippet uendelig mange synspunkter og meninger. Det informale essayet er subjektivt, og en subjektiv opplevelse kan gi et viktig perspektiv på emnet. Den subjektive opplevelsen kan uansett ikke "falsifiseres". Hvert menneske opplever verden først og fremst gjennom subjektive fornemmelser. Livets foranderlighet er stor, og essayisten tar ofte fatt i spørsmål som krever svar på nytt og på nytt. Alt er i grunnen relativt. Mennesket er et omskiftelig, forgjengelig og i hver forstand vaklende vesen.

Et essay begynner ofte med et spørsmål. Essayisten vil ofte "føle seg mer usikker, og på "tynn is" fordi hun nærmer seg noe hun ikke riktig vet hva er" (Fagerlund 2010 s. 65). Men smale og utenforstående perspektiver kan være interessante og viktige. "Essayet er jo et opprør mot autoriteter, altså en "lydløs" revolusjon. En mental revolusjon, en frihetsskapende dialog mellom essayisten og leseren. For å reflektere må du ha rom, et skråblikk. Et godt essay skaper følelse av frihet og rom hos leseren." (Fagerlund 2010 s. 66) Den norske filosofen Gunnar Skirbekk har oppvurdert skråblikket på verden som en essayist kan ha. "Skirbekk snakker om betydningen av essayisten lever i en til dels dissonerende tilværelse, ikke hundre prosent integrert i omgivelsene." (Fagerlund 2010 s. 64).

Det informale essayet kan oppfattes som en hybridsjanger, som en blanding av blant annet selvbiografi, dagbok, tekstkommentar og filosofisk meditasjon. "Det ligger i det personlige essayets natur å bruke egne erfaringer og kunnskap til refleksjon. [...] en blanding av dagboknotater, refleksjoner og filosofiske kommentarer. [...] Et pusterom, der ingen autoriteter gir oss oppskrifter." (Fagerlund 2010 s. 67)

En undersjanger er reiseessay, som f.eks. Thorvald Steens *Historier fra Istanbul* (2003).

Blant de informale essay kan også regnes mange avisessay, f.eks. av skribenter som Arne Skouen, Sissel Benneche Osvold og Peter Nordmann Waage.

Montaigne

Essayistiske skrivemåter har eksistert før renessansen, men som skaperen av det informale essay regnes franskmannen Michel de Montaigne (1533-92). Hans informale essay er kjennetegnet ved “vandring i emnet”, dvs. at et emne/tema beskrives subjektivt og reflekterende, som et tankeforløp der emnet belyses ved personlige minner, sitater fra litteratur, filosofiske betraktninger, anekdoter, ordtak, paradokser og lignende. Essayforfatteren vandrer i en skog av refleksjoner. Denne tanke-vandringen er en prosessualitet. For Montaigne har ordet “essay” også betydningen “selvforsøk”, tankeeksperimenter for å finne ut hvem han selv er (Auerbach 1988 s. 277-278).

Den franske forfatteren Philippe Sollers har hevdet at Montaigne er den første personen som i bunn og grunn signerer sitt verk med sitt eget navn, ikke i egenskap av forfatter, grammatiker, jurist eller lignende, men som individ (Sollers 1986 s. 19). Montaignes samling av essays er den første boka som ikke retter seg til en bestemt målgruppe og som samtidig dreier seg om ikke-religiøs selvbesinnelse (Auerbach 1988 s. 293).

Hos Montaigne “blir for første gang menneskets liv, et tilfeldig menneskeliv som helhet, problematisk i den moderne betydningen” (Auerbach 1988 s. 296).

Et av Montaignes sjangerforbilder var romeren Senecas filosofiske tekster.

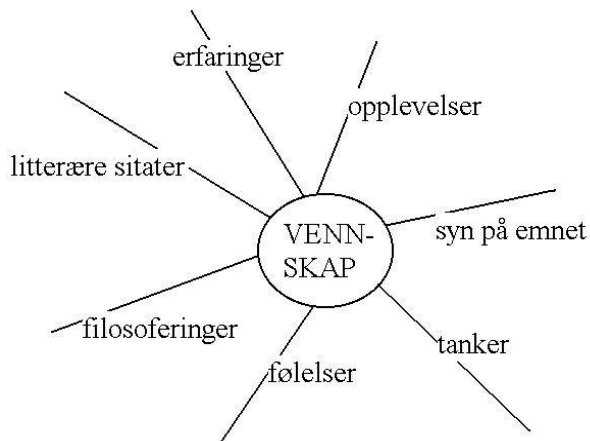
Teksten er forholdsvis usystematisk, og er preget av forfatterens både avslappethet og intense interesse overfor emnet i essayet, både pratsomhet og lærdhet. Essayet kan være utformet som en samtale, enten ved at forfatteren samtaler med seg selv, eller samtaler med en tenkt leser. Fordi alt i verden er omskiftelig, inntar Montaigne ofte en ydmyk holdning. Sjangeren er dessuten selvreflekterende, den peker på sin egen utilstrekkelighet.

Montaigne er eklektiker, en som samler ideer fra andre uten å lage sitt eget system, og han tolererer både hybrider og deler som ikke lar seg sammenføye (Tournon 1989 s. 66). I begynnelsen av essayet “Om vennskap” skriver han: “Det jeg lager, er sannelig heller ikke annet enn uformelige grotesker og rene uhyrer, sammensatt av umake lemmer, der tilfellet bestemmer orden, rekkefølge og proporsjoner.” I dette essayet skriver han også at “Min sak er ikke å fortelle verden hvordan den skal oppføre seg (det er nok av dem som gjør det), men hvordan jeg oppfører meg i verden.”

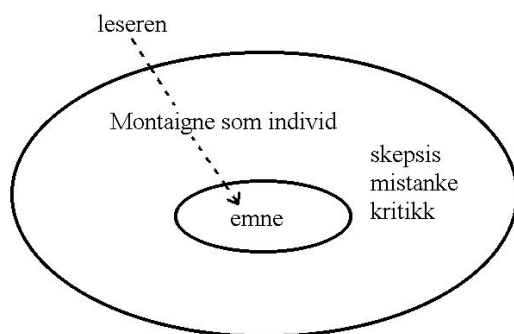
“Sjangerdefinerende er dessuten Montaignes “selvsentrerte” metode, hvor ingen erfaringer er for små eller private til å danne grunnlag for refleksjoner av like stor

betydning som betraktninger om diktekunst, naturvitenskap eller filosofi. Slik blir essayet en rommelig sjanger, med så gode vekstvilkår at den nærmest virker imperialistisk [...] Underforstått kan sjangeren komme til å fortsette som frie forsøk, og det er derfor umulig å avgrense den presist en gang for alle.” (Olav Løkken Reisop i *Dagbladet* 15. januar 2014 s. 52)

Emnet kan f.eks. være vennskap (hva vennskap er, ulike typer vennskap, vennskaps varighet osv.):

“Montaigne blir regnet som oppfinneren av introspeksjonen, av en intimitetens filosofi, av en etikk grunnlagt på kunnskap om eget selv, på menneskets mangfoldige omskiftelighet.” (Lacouture 1996 s. 104) Montaigne skrev at tvilen var han like kjær som kunnskap. Vi får innsikt i et emne via Montaignes skepsis, innsikter, erfaringer, funderinger, mistanker og refleksjoner:

Essayet består av betraktninger og oppfatninger, synspunkter og meninger, ofte nølende, tentative, ufullstendige og selvreflekterende/-kritiske. Hans informale essay handler både om et emne og om forfatteren (hans forhold til emnet).

Essayene handler om Montaigne selv. Alle hendelser som andre har opplevd, går hos han “gjennom egenerfaringens filter” (Auerbach 1988 s. 288). Refleksjoner er essensen i hans essay: tanker rundt et tema, undring og grubling. Dette kan kalles “subjektfarging”: forfatteren som subjekt “farger” hele emnet; alt preges av

han/henne. Et informalt essay er “et møte mellom et emne og en personlighet, et møte mellom sak og sinn.” (Helge Nordahl)

For Montaigne henger et menneskes “selv” (identitet) sammen med personens interesser, begjær, bekymringer, kunnskaper, arbeid, familie og venner, men det er ikke disse faktorene som utgjør selvet; identiteten kan altså ikke reduseres til slike faktorer (Auerbach 1988 s. 286). Han er ikke primært opptatt av å undersøke den ytre verden; den er bare et middel eller en skueplass for det som er hans indre virkelighet (Auerbach 1988 s. 278).

Det viktige for Montaigne er ikke resultatet, men framgangsmåten, ikke å ankomme, men å være på vei, ikke innholdet, men formen eller metoden (Conche 1996 s. 34). Han ville være så lite metodisk som mulig (Lanson og Tuffrau 1953 s. 147) for å avspeile i tekstene at det alltid er noe foreløpig og usikkert ved sannhet (Zima 2012 s. 35). Montaigne nekter å være sikker (Tournon 1989 s. 88). Han er åpen for tilværelsens mange og usikre muligheter. Den skeptiske holdningen til sannhetssøken hos Montaigne skyldes at enhver “etappeseier” i jakten på sannhet samtidig avslører hvor mye vi ikke vet (Zima 2012 s. 49). Men han holdt tross alt fast ved sannhetsbegrepet – et dialogisk-dynamisk sannhetsbegrep som utvikler seg gjennom ironisk selvrefleksjon (Zima 2012 s. 46). Han driver “dialogisk sannhetssøken” (Zima 2012 s. 43).

Han vil være uforbeholden oppriktig i det hans skriver, men må innrømme at konvensjoner noen ganger hindrer han, og at han egentlig ønsket å være enda ærligere (Auerbach 1988 s. 282).

Når Montaigne skriver at han bare “våger” (fransk “oser”) å uttale seg og skrive om seg selv, innebærer det to faktorer: Han våger å gjøre seg selv til hovedtema på bekostning av teologiske og filosofiske doktriner, og han våger bare å hevde noe om det han kjenner – og det er han selv (Zima 2012 s. 40). Montaigne misliker dogmatisk fastslåing. Ingen erkjennelse kan “dogmatiseres” eller “monologiseres” (Zima 2012 s. 49). Skepsisen omfatter ikke bare det fremmede og ukjente, men også det velkjente og Montaignes eget liv (Zima 2012 s. 119), og en litteraturforsker bruker uttrykket “the universal literary skepticism of Montaigne” (Stock 2001 s. 57). Menneskets vurderingsevne blir oppfattet som upålitelig. Vi må heller leve med en klok beskjedenhet, en resignert aksept av det kaotiske i tilværelsen og en åpen horisont.

Han var antisystematiker. Det er umulig å finne en objektiv sannhet, og ingen tanke bør stå uimotsagt for lenge. Ikke noe menneske har noen gang visst noe med absolutt sikkerhet. Montaigne er skeptisk til overleverte sannheter. Det som fungerte som sannhet i går, kan være usant i dag. Han bestrider ikke de nye naturvitenskapenes sannhetsverdi, men han tviler noen ganger på verdien av “det sanne” i livet, særlig når han ser hvilken bruk det blir gjort av det som forskjellige naturvitenskaper har oppdaget (Safranski 1999 s. 254). Han trodde ikke at

naturvitenskapene kan gi mennesket svar på de store spørsmålene i livet, tvert imot har ikke mennesket godt av å vite for mye. Han var spesielt skeptisk til legevitenskapen, som han oppfattet som et stort mørke, eller en slags gjettelek. Han oppfattet leger/medisinere som menn fulle av lærde floskler, men grunnleggende uvitende mennesker. Likevel kan Montaignes samlede essays oppfattes som en “total bok” (Charles 1995 s. 280).

Den som vil nå sannheten og erkjenne eksistensen, når egentlig bare fram til erkjennelser om sin egen eksistens (Conche 1996 s. 23). Montaigne mente at det er fåfengt for en filosof å utradere seg selv for at den rene sannhet skal komme fram. Det å tenke fornuftig innebærer dessuten alltid å tvile. Sunn fornuft og sikkerhet er ikke forenelig, og man må alltid ha mistillit til sin egen dømmekraft (Conche 1996 s. 23). Det finnes fenomener som fornuften ikke kan takle, derfor ender Montaigne ofte opp med motsetningsfulle konklusjoner (Tournon 1989 s. 73). Mennesket er ikke i stand til å forstå en guddommelig sannhet; det er uoppnåelig og fåfengt å prøve å nå fram til så dyp innsikt (Conche 1996 s. 33). Likevel mener Montaigne at mennesket er født til å søke etter sannheten (Conche 1996 s. 24). Det er bare mulig å ha kjennskap til gjenstander og sammenhenger i tilværelsen hvis man kjenner mennesket, dvs. det vesenet som er i stand til å ha kjennskap til gjenstandene og sammenhengene (Conche 1996 s. 3). Og hvis ikke menneskene kjenner hverandre, kan de umulig forstå verden utenfor seg selv.

Informale essay kan kombinere mange elementer: løssluppen tankegang (som i kåserier), saklig argumentasjon (som i artikler), personlige følelser (som i brev), poetiske virkemidler (som i skjønnlitteratur). Essayene begynte som notater Montaigne gjorde på ark han tilfeldigvis hadde for hånden i hverdagen (Lanson og Tuffrau 1953 s. 145). Når han oppholdt seg i Italia, valgte han å skrive på italiensk. Ellers skrev han på fransk, ikke på latin, for ikke å virke fremmed og for alvorlig og pretensiøs.

Noen titler på Montaigne-essay er: “Om standhaftighet”, “Om tristhet”, “Våre følelser strekker seg ut over vår egen tilværelse”, “Seremoniell ved kongemøter”, “At vår opplevelse av hva som er godt og ondt for en stor del avhenger av våre egne forestillinger”, “Det straffer seg å tviholde på en festning uten god grunn”, “En eiendommelighet ved enkelte ambassadører”, “Pris ingen lykkelig før han er i sin grav”, “Om innbilningskraften”, “Om vanen og om ikke uten videre å endre gjeldende lov”, “Om kannibaler”, “Om skikken å gå med klær”, “Om Cato den Yngre”, “Om hvorfor vi gråter og ler av en og samme ting”, “Om søvn”, “Om tomheten ved ordene”, “I morgen er det atter en dag”, “Hvordan vår sjel legger hindringer i veien for seg selv”, “Vi opplever ingenting rent og ublandet”, “Mot handlingsvegring”, “Om å vokte seg for å spille syk”, “Om tommelfingre”, “Alt har sin tid”, “Om et vanskapt barn”, “Betraktninger over Cæsars krigføring”, “Om barns likhet med sine fedre”. Noen av essaytitlene er gjort mer uskyldige og harmløse enn de kunne ha vært, trolig for å omgå sensur. Den amerikanske

Montaigne-forskeren Patrick Henry kaller det Montaignes “defensive writing” (Lacouture 1996 s. 160).

Montaigne oppfattet essayene som delvis selvbiografiske, som et slags selvportretter som kanskje ikke hadde særlig verdi for andre enn han selv. For hvert menneske bør velge sin egen vei i livet ut fra sine egne forutsetninger (Conche 1996 s. ix). I et forord skrev han, antakelig tross alt ironisk (selvironisk): “For, leser, det er sant at min boks emne er meg selv, og det er ingen grunn til at du skal kaste bort tiden på noe så unyttig og likegyldig. Derfor, farvel.” Innslag av selvironi er vanlig i informale essay. “Men hva er nå selvironi? Et bevis på romslighet, og at jeg er i stand til å se mine svakheter? Eller er det et uttrykk for selvbeskyttelse, for feighet, et forsøk på å komme kritikeren i forkjøpet? Hvis så er tilfellet, faller ikke selvironi inn i den essayistiske ånd, for da har man på en måte et sikkerhetsnett i ironien.” (Fagerlund 2010 s. 65).

Et sted Montaigne omtaler sine egne essay, skriver han: “[S]om så ofte før oppdaget jeg at når tanken først har banet seg vei, viste det som vi tok for et besværlig hodebry over et sært emne, seg ikke å være det i det hele tatt. For når fantasien er blitt oppildnet, oppdager den talløse eksempler som ligner de foregående. Her vil jeg bare tilføye ett eneste: Hvis disse essays var verdige til bedømmelse, så kunne det hende at de hverken ville tiltale de jevne, alminnelige sjeler eller de enkelte fremragende; de første ville forstå for lite av dem, mens de andre ville forstå for meget. Kanskje de kunne friste livet et sted midt imellom.” (Montaigne 2004 s. 430) Hans beskjedenhet er tydelig, for eksempel i essayet “Om bøker”: “Utvilsomt hender det ofte at jeg taler om ting som mestrene i faget har behandlet på en bedre og mer sannferdig måte. Det jeg vil her, er bare å gi en prøve [“prøve” er her oversettelsen av det franske ordet “essai”] på mine naturgitte evner, ikke på den kunnskap jeg har tilegnet meg; og den som griper meg i uvitenhet, får ikke has på meg; for jeg kan knapt overfor andre stå inne for meninger som jeg ikke engang kan stå inne for overfor meg selv, og som jeg heller ikke er tilfreds med. Den som er ute etter lærdom, får fiske der jeg vaker; jeg gir meg minst av alt ut for å være lærd. Det man finner her er mine innfall; og med dem har jeg ikke tenkt å formidle kunnskap om tingene, men om meg selv” (Montaigne 2006 s. 107). Montaigne vurderer mennesker etter deres unike kvaliteter, ikke etter generelle egenskaper (Souiller 1988 s. 41).

“He writes of his opinions with the mock-modest assumption that what he says and does is interesting precisely because it is *his* thought and behaviour; the justification is the portraiture, his own peculiar character. In this “thorny enterprise” the normal attitude and expectation are reversed; Montaigne calls his essays “my fantasies, by which I try to give knowledge not about things, but about myself”. Ideas and behaviour claim significance and coherence, however petty and contradictory they are, because they are the expression of the particular man.” (Pascal 1985 s. 27)

“Jeg elsker ordstrid og diskusjon, men i en liten krets og bare for min egen del. [...] Grunnen til at jeg innlater meg så fritt og ubesværet i samtaler og diskusjoner, er at overbevisninger ikke finner noe grobunn hos meg hvor de kan trenge gjennom og slå røtter. Ingen påstand ryster meg, ingen tro krenker meg, hvor uforenlig den enn er med min egen. Det finnes ikke et synspunkt så lettsindig og forskrudd at det i mine øyne ikke virker som en rimelig frembringelse av menneskesinnet.” (Montaigne 2008 s. 197; i essayet “Om samtalens kunst”) Ekte diskusjoner krever en metodisk skeptisisme, som Montaigne hadde (Conche 1996 s. 145). Samtaler fremmer selvrefleksjon, selvkritikk og bedre selvforståelse (Zima 2012 s. 48). Han likte å reflektere og grunne på (meditere over) tekster han hadde lest, særlig over tekster som tok opp filosofiske og moralske spørsmål. Den moralske fornuft lærer oss å være humane, mens den instrumentelle fornuft er truende i Montaignes øyne.

Ethvert menneskes liv gir ifølge Montaigne nok stoff til framstilling av en hel moralfilosofi, og dermed er det god grunn til å skrive en så nøyaktig og oppriktig selvundersøkende tekst som hans essays til sammen er (Auerbach 1988 s. 283). Han mislikte “moralfilosofiens belærende systemer” (Auerbach 1988 s. 289) på grunn av dens abstraksjoner og reduksjoner av menneskelivets kompleksitet. Moralfilosofien tenderer til å oppfatte mennesket kun som et åndsvesen, mens Montaigne vektlegger sterkt enheten av kropp og ånd (Auerbach 1988 s. 289).

Montaigne syntes store filosofisk-etiske tanke-systemer smakte av menneskelig forfengeligheit (Souiller 1988 s. 41). Han var mot selv- og skråsikkerhet. Spesielt var han kritisk til skolastikken og dens dogmatisme (Souiller 1988 s. 187). Han ville unngå et lukket, filosofisk system, slik skolastikken var i middelalderen, der alt skal presses inn i en helhet. Han har front mot etablerte “sannheter”, dogme-apparater og autoriteter. En bakgrunn for Montaignes essays er autoriteter i krise, autoriteter som det har blitt vanskeligere å godta at sitter inne med sannheten (Charles 1995 s. 280). Hans egne essays ble ikke skrevet for å nå ut til menneskeheten i et evighetsperspektiv (Conche 1996 s. 60). Alle meninger må tas hensyn til, uansett hvor skandaløse, paradoksale eller fremmede de måtte være (Conche 1996 s. 145). Og alle mennesker kan være inkonsekvente. “Jeg har i mellomtiden oppdaget ...” skriver Montaigne og skammer seg ikke over å ha skiftet mening. Han vil heller ha ettertenksomhet enn raske verdidommer og bastante påstander (Zima 2012 s. 118). Han kan være motsetningsfull og inkonsekvent, og det må leseren bære over med.

“Hvert menneske bærer i seg formen til hele den menneskelige eksistens.” (Montaigne sitert fra Lanson og Tuffrau 1953 s. 147) Derfor kan man forstå andre – i både nåtid og fortid – gjennom å forstå seg selv. Også et enkelt liv uten besynderligheter og “glans”, rommer for Montaigne helheten av det menneskelige (Auerbach 1988 s. 281). Det er ikke hendelser, ry og ære som bestemmer det menneskelige, men menneskets åndelige, sjelelige eksistens. Det har vært hevdet at Montaigne gjør mennesket til alle tings målestokk, men et sted spør han seg om når

han leker med sin katt, om det da ikke kan være slik at katten egentlig leker med han. Dyr kan også være en målestokk i livet (Conche 1996 s. 36).

I essayet “Om forfengeligheit” kommer Montaigne inn på hvor fort hans tekster kunne komme til å gå i glemmeboka: “Jeg skriver denne boken for få mennesker og for få år. Hadde det vært et stoff som fortjente varighet, måtte det vært overlatt til et mer uforanderlig språk [f.eks. latin].” (Montaigne 2008 s. 278) Beskjedenheten var stor. Han kalte essaysamlingene for “sammenraskinger” (“fagotage” på fransk). Skrivningen var en slags lekende-grublende diletantisme. Montaigne uttrykker beskjedenhet og selvironi, og en tilsynelatende uvitenhet (Auerbach 1988 s. 279). Han bruker flere steder nedsettende eller foraktfulle ord om sine egne oppfatninger, til de grader at han en gang sammenligner essayene med fordøyelsen til en gammel mann (Auerbach 1988 s. 277).

En smule ironi finnes det nesten overalt hos Montaigne, og noen ganger svært tydelig, men den demper ikke den spontane oppriktigheten hos forfatteren (Auerbach 1988 s. 294). Han kalte sin stil for “komisk og privat” (sitert fra Auerbach 1988 s. 295).

Noen steder er det tydelig at Montaigne er stolt, særlig de gangene han skriver “jeg er den første som ...” (Auerbach 1988 s. 282). Han er stolt av å ha trent så dypt og grundig ned i sitt eget vesen, og er kun delvis ironisk når han skriver at når det gjelder akkurat dette objektet, er han “den klokeste mann på jord” (Auerbach 1988 s. 286). Selverkjennelse er den “vitenskapen” der mennesket kan nå lengst.

For Montaigne “var det *stilen* som var kjennetegnet for det egne, ikke filosofisk og historisk innsikt. Innsikt var felleseie, mens den personlige stilen vitnet om at “the strength and beauty of [the] mind” var særeie. [...] engasjert i en aldri hvilende samtale med tradisjonen han imiterer og annekterer fra” (Kathy Eden gjengitt fra *Morgenbladet* 7.–13. august 2009 s. 31).

Han mente at boka med essayene hadde formet han like mye som han hadde formet den (Auerbach 1988 s. 291-292). Det å reflektere over sitt eget liv bidrar til å utvikle ens personlighet. Montaigne skaper et selvportrett som aldri er avsluttet. Ikke bare ser han seg selv fra mange posisjoner og perspektiver, fra alle kanter, men selve objektet/selvet forandrer seg underveis. Selvportrettet kan dermed aldri bli annet enn en stor mengde skisser, for både maleren og modellen forandrer seg stadig underveis (Rousset 1995 s. 139). Montaigne deler seg likesom i to: den som observerer og den som blir observert.

Montaigne studerer seg selv, men ikke isolert fra tilfeldige betingelser og tilstander, og ikke for å finne et absolutt og stabilt selv. Tilfeldigheter må tas med, for et menneskes vesen forsvinner hvis det studeres uavhengig av livets forandringer rundt det (Auerbach 1988 s. 284). Han framstiller seg selv som “et vaklende vesen, et vesen som er underlagt verdens omskiftelighet og sin egen skjebne og sine indre

sinnsbevegelser; Montaignes tilsynelatende så lunefulle og planløse arbeidsmåte, som elastisk følger hans eget vesens forandringer, er i grunnen en streng eksperimentell metode, den eneste som passer til en slik gjenstand. Den som vil beskrive nøyaktig og saklig et objekt som stadig forandrer seg, må følge dets forandringer nøye og saklig; han må i et så høyt antall eksperimenter som mulig beskrive objektet i den tilstanden han har observert det, og kan på denne måten håpe på å få et helhetsbilde via omkretsen av mulige forandringer.” (Auerbach 1988 s. 277) Han reflekterer over at han når som helst kan forandre seg, bli annerledes enn han var tidligere, og se verden fra et annet perspektiv (Auerbach 1988 s. 272).

Montaigne skriver om livets fundamentale usikkerhet (Auerbach 1988 s. 295). For han er verden i konstant bevegelse og forandring – både gjennom måten som hele verden “vakler” framover på, og måten hver enkelt ting “vakler” på, ifølge Montaigne inklusiv pyramidene i Egypt (Auerbach 1988 s. 272).

Essayet sår tvil, grunnleggende tvil. I litteraturforskeren Kjersti Bales bok *Tekstens temperering: Michel de Montaignes essayistiske fremstillingsmåte* (2003) beskrives dynamikken i Montaignes retoriske strategier. “Synspunkter og posisjoner blir først etablert, for så – ofte gjennom konkrete eksempler, små fortellinger og anekdoter – å dras i tvil. Det som i utgangspunktet fremstår som et eksempel på den regel essayet synes å fremsette, viser seg i realiteten å sette spørsmålsteget bak tesen. Likevel er eksempelet, eller kommentaren, sjelden for et egentlig motbevis å regne. Disse tekstsekvensene har enkelte ganger den effekt at de *både* kan betraktes som en bekreftelse av tesen *og* markere en usikkerhet. Eksempelet og kommentaren dobbelteksponeeres, som Bale skriver et sted.” (fra en anmeldelse i *Morgenbladet* 19.–25. januar 2004 s. 36).

Montaigne ville unngå å bli stemplet som en pedant av sine lesere, derfor utelot han alle presise kildereferanser. Han ville heller ikke stille sine kilder til skue og prange med lærdom, og siterer derfor gjerne uten å nevne hvilken forfatter han gjengir – den dannede leser skulle selv skjønne hvor sitatet stammer fra (Raible 2006 s. 149). På 1600-tallet kritiserte filosofen Nicolas Malebranche sin landsmann Montaigne for å ha prøvd å innbille sine lesere at han var uvitende og hadde dårlig hukommelse, selv om han kunne sitere hundrevis av forfattere (Tournon 1989 s. 78).

Helt fra vuggen var Montaigne vant til å høre latin (Lacouture 1996 s. 21). Faren var den dominerende personen i hans liv som barn, og ville at sønnen skulle få latin som “morsmål” (eller “farsmål”, fransk hans morsmål). Først lot faren den lille gutten omgås bønder for å venne han til folket som levde ved godset, deretter anskaffet faren en tysk huslærer som bare snakket latin med barnet (Lanson og Tuffrau 1953 s. 144). Først da han var seks år gammel, fikk han lære fransk.

Faren og den tyske huslæreren forlangte at ingen av tjenerne skulle snakke annet enn latin til lille Michel, så tjenerne måtte lære seg litt latin (Tournon 1989 s. 11). En slik framgangsmåte skal Michels far ha fått inspirasjon til fra renessansehumanisten Erasmus fra Rotterdam, som foreslo at latin på denne måten ble gjort til et barns morsmål, som dermed ville bli i stand til å kommunisere med alle menn av betydning i Europa. Da han var seks år gammel, kunne Michel de Montaigne snakke flytende latin, men til gjengjeld verken fransk eller den lokale franske dialekten. Det var dermed svært begrenset hvem han kunne snakke med i sine omgivelser (Tournon 1989 s. 11). Farens latinferdigheter var mangelfulle, og moren snakket knapt nok latin.

Montaigne skal ha hatt et kjølig forhold til moren (Lacouture 1996 s. 34). Noen steder i essayene viser han tydelige fordommer mot kvinner (f.eks. i “Om vennskap”, der han hevder at kvinner har mindre åndelig/sjelelig kapasitet enn menn).

Som voksen ble han jurist og var dommer i mange år. Rettspraksisen og dommerembetet førte paradoksal nok til at han utviklet en skepsis til å felle endelige dommer. Han opplevde at mange juridiske avgjørelser var relativt tilfeldige og ikke sjelden direkte hasardiøse. Dømmekraften er et instrument som alltid kan forbedres. Montaigne skrev at “nettopp erkjennelsen av vår uvitenhet er det vakreste og sikreste beviset på dømmekraft som jeg vet om.” (her sitert fra Zima 2012 s. 44) I essayet “Om erfaringen” kommer det fram av han oppfatter det store, nøyte uttenkte franske rettssystemet, med utallige bestemmelser og paragrafer, som et system som ikke strekker til overfor virkelighetens kompleksitet. For forskjeller og mangfold gjennomtrenger virkeligheten.

Montaigne ble også borgermester i Bordeaux (i det sørvestlige Frankrike) og diplomat. Jean Lacouture kaller Montaigne for filosof-diplomat (1996 s. 283). Han reiste mye, også utenlands. I essayet “Om forfengeligheit” skrev Montaigne at på reise “har sjelen en kontinuerlig trang til å merke seg ukjente og nye ting; og jeg vet knapt noen bedre skole, som jeg ofte har sagt, til å forme livet enn å utsette seg uten stans for mangfoldet i så mange andre liv, fantasier og skikker, og la sjelen få smake en så ustanselig variasjon av naturens former.” (sitert fra Lacouture 1996 s. 201)

Hans privatliv var i perioder preget av at han var plaget av nyrestein. Han prøvde å finne så godt drikkevann at det kunne virke helbredende, og var i over et år på reise i Sveits, Tyskland og Italia på leting etter en helbredende kilde. I løpet av reisens 17 måneder drakk han både av alle kilder han kom forbi og “drakk” inntrykk. Han kom tilbake til Frankrike da han fikk høre at innbyggerne i Bordeaux hadde valgt han til borgermester (Lanson og Tuffrau 1953 s. 146). Fem av hans seks barn døde i ung alder. Døden er “uten tvil den mest bemerkelsesverdige hendelsen i menneskelivet” (2. bok, del 13; her sitert fra Conche 1996 s. 64).

Montaigne var skeptiker (som stilte spørsmål ved det folk flest holdt for sant), og humanist (som søkte etter sannheter om menneskelivet og dets verdi). Et av hans mottoer var “Hva vet jeg?”. Montaigne var f.eks. åpen for at “ville indianere” kunne være klokere enn franskmenn, og han kritiserte behandlingen av indianerne i Mexico og Peru som inhuman. Montaigne åpner perspektivet for det Andre: andre personer, kulturer, trosforestillinger osv. (Lacouture 1996 s. 33). Han advarer mot å dømme andre med seg selv som målestokk eller å anta at noe er umulig fordi man ikke selv kan forestille seg det, eller fordi det ikke kan foregå etter den moralen som råder i ens eget samfunn (Auerbach 1988 s. 288).

Montaigne tenkte radikalt forskjellig fra de fleste i sin egen samtid da han hevdet at grusomme og forræderske handlinger mot indianerne i den nye verden må fordømmes moralsk – av humanistiske grunner snarere enn religiøse eller politiske (Conche 1996 s. 155). Hvert menneske rommer hele menneskeheten i seg. Det å sette seg selv i sentrum i tekstene er å sette enkeltmennesket (som subjekt og objekt) i sentrum. Dette er tydelig en humanistisk agenda.

Private og personlige hendelser er mer interessante enn politiske begivenheter, og det trengs ikke engang at disse private hendelsene faktisk har funnet sted, så lenge de kunne ha skjedd, altså at de er innenfor menneskets store mulighetsområde (Auerbach 1988 s. 288).

Tekstene kan oppfattes som kultur- og samfunnskritikk gjennom å vurdere sannhetsgrader. Montaigne ønsket toleranse, forkastet tortur og annen grusomhet, var motstander av tyranni, latterliggjorde begrepet “primitiv”, og åpnet seg nysgjerrig for alle kulturelle impulser. “Det finnes ikke noe som er så ekstremt at det ikke praktiseres av en eller annen nasjon” (Montaigne sitert fra Conche 1996 s. ix). Universet består for Montaigne av uoverskuelig mange forskjellige verdener (Conche 1996 s. 37).

Selv om han var katolikk (og var en gang i audiens hos paven), respekterte Montaigne at hans brødre og en av hans søstre konverterte til protestantismen (Lacouture 1996 s. 156). I Italia var han en gang til stede ved en jødisk omskjæringsseremoni (Lacouture 1996 s. 200). En av grunnene til hans toleranse er at Montaigne plasserer menneskene så langt nede under Gud at den enorme avstanden mellom det guddommelige og det menneskelige, inklusiv den menneskelige skrøpeligheit, blir en unnskyldning for å leve uten å la Gud angå hverdagslivet direkte (Conche 1996 s. 19). Livet kan leves på menneskets egne premisser, og det religiøse reduseres til det å overholde bestemte ritualer og seremonier. For Montaigne er universet, inklusiv Guds vilje og sannheten, underlagt menneskelig vurderingsevne, altså ikke noe objektivt (Tournon 1989 s. 83). Han prøvde å tenke utenfor religiøse baner, og foregriper dermed de kommende århundrenes sekulariseringsprosesser (Zima 2012 s. 36). Han visste at mye som i hans tid var vanlige trosforestillinger, i framtiden ville bli oppfattet som eventyr.

Sett fra jordelivet er det store forskjeller mellom høy og lav, kvinne og mann, lykke og ulykke osv., men sett fra evighetens perspektiv er forskjellene knapt synlige:

Montaigne trakk seg tilbake til sitt slott 38 år gammel (år 1570). Han likte seg minst like godt blant bøker som blant mennesker. Montaignes bibliotek omfattet omtrent ett tusen bind (François Roudaut i <http://babel.revues.org/1965>; lesedato 10.04.15). Takbjelkene i hans bibliotek og skrivestue var dekorert med sitater og sentenser fra forskjellige forfattere, som inspirasjon og hyllest. Det var til sammen 57 sitater i taket, og det var bare “Hva vet jeg?” han hadde funnet på selv. De andre var fra antikke moralfilosofier og skeptikere. Det mest markante trekket ved de forskjellige sitatene er skeptisisme. Fra filosofen Sextus Empiricus er det flere sitater som understreker tvil og usikkerhet, f.eks. “Det kan hende, eller ikke hende”, “Jeg utsetter min dom” og “Til ethvert resonnement finnes det et kontrasterende og like sterkt resonnement” (sitert fra Lacouture 1996 s. 155). Nærmest Montaignes skrivepult var det en sentens av den romerske dramatiker Terents: “Jeg er et menneske og jeg tror ikke at noe menneskelig er meg fremmed” (Lacouture 1996 s. 156). Sentensene er skrevet både med greske og latinske bokstaver, avhengig av hvem som siteres. I dette rommet i et tårn på sitt gods vandret Montaigne stadig rundt: “Min ånd beveger seg ikke hvis ikke bena gjør det,” skrev han. Lesingen av antikke forfattere ledet for Montaigne til studiet av seg selv, fordi alle skrev om Mennesket (Schnyder 2007 s. 50). Det har blitt lagt en symbolsk betydning i at Montaigne befant seg i tredje og øverste etasje av sitt tårn, der han hadde overblikk *over* kapellet som lå nedenfor (Rieger 2002 s. 90).

Montaigne siterer det antikke, filosofisk-vitenskapelige diktet *Om tingenes natur* av Lukrets over hundre ganger i sine essays. Og han skrev selvbevisst: "I have read in Livy a hundred things that another man has not read in him." (Montaigne sitert fra Towheed, Crone og Halsey 2011 s. 197) Lesing er en prosess som "Montaigne represented as a tennis match between writers and readers" (Towheed, Crone og Halsey 2011 s. 198). Montaigne kan sies å utforske sin samtid i lys av antikkens filosofer.

En tankestruktur av typen "X mener at, mens jeg mener at" hos Montaigne sidestiller ulike synspunkter, en sammenstilling uten faste autoriteter og der meningene brytes her og nå (Charles 1995 s. 283).

I tillegg til å være skeptiker og "relativist", har noen oppfattet Montaigne som hedonist (nytellesmenneske), på grunnlag av hans livsførsel og fordi han skrev at "det siste målet med alle våre gjøremål, det er vellysten" (sitert fra Lacouture 1996 s. 63). Livsglede var et høyt prinsipp for han (Lacouture 1996 s. 166). Han søkte en "lykkens filosofi" (Lanson og Tuffrau 1953 s. 143). Han ville at hans lesere skulle gjøre seg fri fra det som hemmer livsglede og selvrefleksjon (Auerbach 1988 s. 295).

Det har blitt hevdet at Montaigne ikke har sans for det tragiske i livet – til det er han for usentimental, for ironisk og for livsglad (Auerbach 1988 s. 296). Han erfarte en slags likevekt i livet som helhet som ikke lot seg forene med en grunnleggende tragisk livsopplevelse. Men det er noen paradoksale trekk ved hans skriving; han har blant annet blitt kalt "en pasifist fascinert av krigen" (Lacouture 1996 s. 123).

Montaigne kan kalles kulturrelativist fordi mye ved menneskelig oppførsel som andre tilskrev naturen, av han ble oppfattet som kulturelt skapte vaner og skikker. Også samvittighet og moralske målestokker mente han at er kulturavhengige. Montaigne oppfattet det derfor som umulig å kjenne sannheten om mennesket, vår essens (Conche 1996 s. 2). Bare av Gud kan Sannheten om mennesket erkjennes. Menneskelige sannheter kan reduseres til menneskers meninger (Conche 1996 s. 22). Alt er foranderlig og menneskelivet består av vakling (Conche 1996 s. 13). Alt i livet kan tolkes på tusenvis at forskjellige måter (Conche 1996 s. 17).

I et essay om antakelser skriver han: "[F]or in my study, the subject of which is man, finding so great a variety of judgments, so profound a labyrinth of difficulties, one upon another, so great diversity and uncertainty, even in the school of wisdom itself, you may judge, seeing these people could not resolve upon the knowledge of themselves and their own condition, which is continually before their eyes, and within them, seeing they do not know how that moves which they themselves move, nor how to give us a description of the springs they themselves govern and make use of, how can I believe them about the ebbing and flowing of the Nile?" (2. bok, del 17; Conche 1996 s. 18).

Montaignes essay om blant annet avvisning av demoner og annen overtro, skal ha hatt direkte virkninger i samtiden. Montaigne skal ha klart å redde 14 mennesker anklaget for trolldom i byen Tours i 1590 (Lacouture 1996 s. 161). Han gikk inn for universell toleranse (Lanson og Tuffrau 1953 s. 153).

En tysk litteraturforsker har hevdet at det for Montaigne bare finnes individer, mens menneskeheten er en abstraksjon (Zima 2012 s. 43). Montaigne skal ha tilegnet seg ideen til den engelske filosofen William of Ockham – den såkalte nominalismen – om at allmennbegrepene (“universalia”) ikke viser til noe som eksisterer, men bare er navn (Zima 2012 s. 43).

Montaigne foretrakk alltid å legge noe til framfor å trekke fra noe (Souiller 1988 s. 147). Han skrev på essayene sine i 20 år. Første bind av essayene ble publisert i Bourdeaux i 1580, nesten ni år etter at han hadde begynt en systematisk forberedelse til å utgi tekstene (Lacouture 1996 s. 156-157). Etter trykkingen ble verket raskt kjent. Kong Henri 3. roste det. Essayene ble også kjent i utlandet.

I 1595 kom det en fullstendig utgave av essayene, utgitt i Paris, og samme år en sensurert utgave, utgitt i Lyon (der bl.a. essays som var skeptiske til reformasjonen, eller som var “usedelige”, var fjernet) (Tournon 1989 s. 163).

Briten John Florio oversatte noen Montaigne-essay til engelsk i 1603. I Italia ble han mottatt ærefullt på sine reiser i egenskap av forfatter av *Essais* (Lacouture 1996 s. 160). Den fullstendige utgivelsen av essayene kom posthumt, og hans enke var en av dem som la ned mye arbeid i publiseringen (Lacouture 1996 s. 316).

Montaignes essays ble satt på index i 1676, den katolske oversikten over forbudte bøker, fordi tvil ble betraktet som en form for fornektelse (Tournon 1989 s. 167).

En sommer med Montaigne (på norsk 215) er en samling kåserier. “Den franske litteraturprofessoren Antoine Compagnon fikk i oppdrag å kåsere om Michel de Montaigne på radio. Sett gjennom hans briller blir over 400 år gamle essays forvandlet til skinnende små selvhjelpsmanualer. [...] Montaignes essays tilbyr små innføringer i de fleste av livets områder. Han filosoferer rundt hvordan vi skal omgås andre, om aldring, kjønnsdrift og død. Samtale versus enetale. Ensomhet versus fellesskap. Skal vi forandre på noe, eller skal vi la tingene være som de er? Er uvirksomhet et gode eller et onde? Slik fremstår Montaigne når han blir formidlet, fortolket og forklart og ikke minst aktualisert for vår tid. [...] Antoine de Compagnon viser at Montaigne i dag kan tjene som en form for selvhjelpstekster for mennesker som ikke føler seg helt utlærte i kunsten å te seg i verden.” (Knut Hoem i https://www.nrk.no/kultur/bok/anmeldelse-av-_en-sommer-med-montaigne_-av-antoine-compagnon-1.12488002; lesedato 21.06.16)

Ifølge amerikaneren Adam Gopniks bok *A Thousand Small Sanities: The Moral Adventure of Liberalism* (2019) stammer liberalismen “dypest sett fra den franske 1500-tallsforfatteren Michel de Montaigne [...] Sjangeren og tenkemåten han fant opp, essayet, har gitt liberalismen dens sjel. Det handler om å forsøke, om å våge å feile og om å sette seg i den andres, den lidendes, sted.” (*Morgenbladet* 28. juni–4. juli 2019 s. 33)

Andre essayister

Den tyske forfatteren Christoph Stählin har gitt ut boka *Essays om smak, humor, adel, kyss og andre ting mellom poesi, historie og fysikk* (1992). Den britiske historikeren Simon Schama har samlet personlige essays i boka *Scribble, Scribble, Scribble: Writing on Politics, Ice Cream, Churchill and My Mother* (2010), som blant annet handler om hans reiser, hans familie og egne idiosynkrasier (dvs. det personlig særegne).

I den tyrkiske forfatteren Orhan Pamuks essaysamling *Andre farger* (1999, på norsk 2009) forteller Pamuk “om sin egen hverdag: om å søke et nytt pass, om slektninger som dør, om forholdet til datteren Rüya, om å slutte å røyke, om filmer han liker, om ensomhet og lykke, om sin frykt og sin sosiale paranoia. Han klipper fra sine egenillustrerte notatbøker og viser nye sider av talentet sitt” (fra Gyldendals årskatalog 2009).

Ole Robert Sundes *Jeg er et vilt begrep: Essays* (2007) inneholder tekster som kan kalles “lesefrukter, men samtidig det Sunde et sted kaller “tanketurer” – ofte forflytter han seg også fysisk. Sunde er, sitt utpreget aristokratiske ståsted til tross, ingen bombastisk forfatter. Essayene hans er i sannhet “forsøk” – ofte fruktbare: Forsøk på å tenke, se, lytte, lukte og smake og formulere tankene og sanseinntrykkene i skrift. Sunde skriver noe, for så å motsi seg selv og påstå noe annet, og er med sine utprøvinger kritisk til alskens skråsikre, reduserende fortolkninger. Øystein Rotten har kalt det “undringens modus”.” (*Dagbladet* 21. januar 2008 s. 38)

Sundes essaysamling *Verden uten ende* (2014) ble i en anmeldelse med tittelen “En høyere grad av forvirring” knyttet direkte til Montaigne: “I likhet med et av sine mange forbilder, den franske tårntenkeren Montaigne, søker Sunde med sine essays utover forventningen om å yte det gitte emnet såkalt rettfærdighet. [...] Når emnetilfanget i en essaysamling av Ole Robert Sunde skal beskrives, er det fristende å gjøre som Gyldendal på vaskeseddelen til hans seneste utgivelse: ty til den langfattede oppramsingen. Den overveldende bredden i de kunstuttrykk, kulturelle fenomener, historiske viderverdigheter, personlige minner, tale-, skrive- og tenkemåter han behandler, ser ved første øyekast ut til å være det karakteristiske ved Sundes essayistikk. [...] I de lange, snirklede setningene er det at Sunde er seg selv fullt ut. Med tilsynelatende endeløse perioder, stykket opp av tallrike kommaer, tankestreker og forfatterens kjære semikolon, vikles tanken ut. De mange

innskuddene mimer intellektets uregjerlige impulsivitet, alltid vandrende langs åpenbare eller mer uransakelige veier. Et ikke tilfeldig valgt eksempel, som samtidig berører essayenes forehavende, er på sin plass: “[H]va skulle ellers litteraturen drømme om, annet enn at det [gamle sporet] fortsetter, ordrikt, for min del, til og med oppstyltet, lurvete, med lange kantete setninger, uaktet hva det nå skal kunne benevnes; kunstferdig, labyrintisk, som “en høyere grad av forvirring”, kanskje “stamming”, hvorfor ikke, som blir det opphakkete sporet etter Montaigne, borte, uborte, eller utspredd som Heraklits fragmenter, gjenfunnet, mener de kloke hodene, i andres bøker som sitater, som rester av store verk, du verden som jeg nå har glemt meg bort; dette er ikke engang fallrepet; jeg er rett og slett på vei over i noe annet.” [...] I en av passusene om Montaigne siteres den franske helten på at “det finnes ikke et emne så frivolt at det ikke fortjener plass i dette sammensuriet.” (Morgenbladet 18.–24. juli 2014 s. 34)

Agnes Ravatn skriver i essaysamlingen *Stillstand: Sivilisasjonskritikk på lågt nivå* (2009) om steder i det norske samfunnet som vanligvis ikke blir kommentert, f.eks. tingretten, babykino, talerstolen på 17. mai (å være taler uten å ha noe spesielt på hjertet), Rorbua i Tromsø etter at NRK er ferdig med å filme osv. Ifølge baksideteksten på boka er essayene “frå stader og situasjonar der ingenting skjer”, men stedene beskrives med humor, selvironi og med tallrike referanser til litteratur og teori. “Ravatn er frekk, lur, observant og morosam og avslører uvesentlege detaljar om folk du ikkje visste at du var interessert i å vite meir om” skrev en anmelder i *Dagsavisen* (nettversjonen 29. mai 2009).

I en anmeldelse av Nina Witoszeks essaysamling *Verdens beste land* (2009) ble forfatteren og boka karakterisert slik: “Witoszek er en akrobat av en essayist. Teksten hopper og spretter av gårde, fylt opp med alle slags freidige innfall og generaliserende påstander. [...] Teksten [er] på sitt beste en kontrollert flom av assosiasjoner og ganske viltre innfall i alle mulige retninger, og mot hvem som helst.” (Morgenbladet 22.–28. mai 2009 s. 35)

I *Essays i utvalg* (2012) bruker Stig Sæterbakken “formen til å føle seg fram, med utprøvende tankesprang, omformuleringer, innsirklinger, og spørsmål. Slik blir utfordringen hele tiden gitt videre til hans egne lesere, om å gå forfatteren i møte, og fortsette videre der han slipper, dit noe fortsatt står på spill, dit slaget fortsatt pågår.” (Dagbladet 5. mars 2012 s. 38)

Elin Ørjasæters bok *Det glade vanvidd* (2011) ble i en anmeldelse karakterisert som inkonsekvent på både en positiv og negativ måte. “Inkonsekvens kan også være et stygt ord for å ha flere tanker i hodet på en gang, og det er Ørjasæter uhyre god til. På den ene siden gidder hun ikke et øyeblikk jatte med på den i næringslivskretser utbredte holdningen at norsk økonomi trenger innvandring. I stedet for festtalene går hun til forskning som viser at innvandringen er en enorm kostnad som vokser i retning det umulige, ikke minst fordi så mange innvandrere havner på trygd lenge før de har begynt å betale noe som ligner på en tilsvarende trygdeavgift. Men

samtidig som hun er oppgitt og får en “nummen følelse” over svindel og pengehjemsendelse i innvandremiljøer, spør hun om det ikke i et større perspektiv kan være like greit at pengene “kommer til nytte som en nybygd villa i en landsby i Punjab enn som nok et flislagt bad med varmekabler i Kvæningen”. Dette er neppe en holdning som får høy score i Kvæningen. Eller i Distrikts-Norge generelt, hvor man allerede synes det er ille nok at Oslo stikker av med feite andeler av verdiskapningen deres. Her kommer bærumsjenta Ørjasæter og vil at Punjab skal få en bit også? Skal man først få noe ut av å trække på ømme tær, blir det mer fart i det med tilløp og stiletthæler. [...] Ørjasæter er et fremtredende medlem av det mange ynder å kalle “kommentariatet”, hun er et oppkomme av meninger. Før eller siden må noen av meningene krasje inn i hverandre, det er nærmest en naturlov. Men nettopp at mennesker ikke er maskiner, og heller ikke brikker samfunnsingeniører og planleggere uten videre kan flytte rundt på og ta for gitt, er en bærebjelke i boken, så her lukter det høyere konsekvens på lang avstand.” (Lasse Midttun i *Morgenbladet* 20.–26. mai 2011 s. 32)

I *Det glade vanvidd* har Ørjasæter “har flere våpengrener å ty til: Snarere enn malmtung blir hun bitende sarkastisk når det handler om våre “ressurser”. For kvinner er en ressurs og seniorer er i hvert fall en ressurs, påpeker hun. Siden hun er det ene og snart det andre, mangler hun bare en funksjonshemming på å være en super og unnværlig “trippelressurs”. Og innvandrerne da dere, hvilken ressurs utgjør ikke de! [...] Som alle samfunnsskribenter lar Ørjasæter tankene fly litt av gårde med fornuften av og til, som når hun på et cruise reflekterer over at det hardtarbeidende tredje verdensmannskapet vil komme til å ta over verden fra de vestlige, dekadente fluktstolpassasjerene. [...] Det er klart at ikke alt som avfyres i en meningskanonade kan treffe blink. Det er likevel uhyre viktig at noen setter seg ned og skriver bøker som *Det glade vanvidd*. I økende grad lever vi i et gjennomprofesjonalisert mediesamfunn, hvor mediekokkene tilrettelegger for konsumpsjon med sukker og saus, meningssett skapes og konsolideres, og konsensus ønskes og loves. At skribenter som Ørjasæter roper ut at det som blir servert er en kjipt kaloribombe er helt nødvendig.” (Lasse Midttun i *Morgenbladet* 20.–26. mai 2011 s. 32-33)

Det glade vanvidd ble “solgt inn rundt hennes opplevelse av det berømmelige foreldremøtet fra helvete. Det er imidlertid litt synd, for det er neppe noe sted i boken Ørjasæter fremstår i et dårligere lys enn nettopp der. Hele balubaen starter med at forfatteren er på fotballforeldremøte for ett av barna og føler seg totalt utenfor. Som yrkeskvinne med hjemmeværende mann er hun pinlig klar over at hun ikke er en av de foreldrene som er tettest på barnas hverdag. I løpet av foreldremøtet klarer hun å gjøre dette tydelig for alle ved å le selvironisk av at hun ikke aner om guttungen spiller 7- eller 11-fotball. Men ingen ler med. Tvert imot gir noen uttrykk for at det er temmelig sjabert foreldrestil ikke å vite såpass. Dette vekker Ørjasæters indignasjon og selvforsvarsinstinkt, hun forlater møtet i sinne og sender ut en bitter e-post til foreldrene. Snart viser det seg dessverre at på e-postlisten hun brukte var det også barn, som dermed ble uskyldige vitner til

foreldrenes prestisje kamp. [...] Man kunne si at tjener det Ørjasæter til ære at hun fremlegger dette galimatiaset åpent for allmennheten, men tolkningen kan likevel ikke bli så imøtekommende. Helt fra det øyeblikket 7- kontra 11-problemet kommer på bordet reagerer Ørjasæter følelsesmessig og konkluderer umiddelbart med at spørsmålet ikke er viktig. Det er jo ikke viktig for henne. Men hva sier det om hennes syn på de andre foreldrene: Jo, at de er ubegripelig opptatt av ubetydeligheter. For noen tullinger! Dette var også det som skinte igjennom som hovedpoeng i lanseringen av boken. Ikke bra. For det som egentlig skjedde var at Ørjasæter mistet det analytiske nivået hvor man spør: “Hvorfor er dette så viktig?” og ut fra respekt for andre menneskers bekymringer prøver å finne ut av det.” (Lasse Midttun i *Morgenbladet* 20.–26. mai 2011 s. 33)

John Erik Rileys *Øynene i ørkenen* (2018) var ifølge anmelderen Gaute Brochmann ingen vellykket bok: “Slik blir *Øynene i ørkenen* med sin skravlete, underredigerte og selvopptatte form et symptom på skadene internett har påført oss mer enn en diagnose. Det minner litt for mye om å lese en blogg eller et Facebookinnlegg på papir, der det som kanskje var tenkt som en fri, vital form i stedet oppleves som arbitrært og ubegrenset. Og som med disse formatene får man den litt emne følelsen av at avsenderen i sin trang til å plassere seg selv i sentrum avslører mer enn han forstår rekkevidden av simpelthen ved å stille seg selv til skue” (*Morgenbladet* 22.–28. juni 2018 s. 52).

“I den påbegynte Klassekampen-serien om “Essay i Norge”, er Arne Skouen utnevnt til gullpenn, Georg Johannesen er blitt “essaykonge” og essayet er utdefinert som et sekstiåtterfenomen. Det er like galt alt sammen. [...] Ordet gullpenn har i dag en odiøs klang, i betydningen oppyntet form uten innhold. Ikke noe er meg fjernere enn å plassere den saklige og hardtslående Skouen i den kategorien! Hans essayistikk, først og fremst hans Ytringer, er litterært kjennetegnet ved sin krystallinske hardhet i sakens tjeneste. Men når utgangspunktet er som galest...: Aslak Nore hevder at “gullpenntradisjonen” (...) “sprang ut av skribentene i kretsen rundt Dagbladets legendariske redaktør Einar Skavlan, og inneholder navn som Johan Borgen, Gunnar Larsen og Arne Skouen.” Dette er skivebom og en fornærmelse mot Skouen. Det er alminnelig enighet om at begrepet gullpenn går tilbake til 1890-tallet, med skribenter som Nils Kjær, Carl Nærup og Sigurd Bødtker. Nærup kalte selv Kjær for “gullpennen, mesterhånden” i sin nekrolog etter Kjærs død i 1924. Dreyer/Grøndahls bokserie “Norske essays” innledes med et utvalg av Kjærs tekster. Litteraturprofessor Leif Longum har kritisert “gullpennene”, og hevder at Kjær var “pinlig selvnyttende” og at Nærup led av “svulstig adjektivsyke”.” (Jo Bech-Karlsen i *Klassekampen* 22. august 2003)

“Den norsk-danske essaytradisjonen begynner allerede med Ludvig Holbergs epistler, og Holberg hadde lært av både Montaigne og Bacon. Men virkelig fart i sakene blir det først på slutten av 1800-tallet, da to norske essaytradisjoner vokser fram i aviser, tidsskrift og i bokform. Den ene er episteltradisjonen fra Nils Kjær, en kåserende essaysjanger, der formen er overordnet innholdet. Det er i nordisk

sammenheng en dansk tradisjon, som Erling Nielsen har karakterisert presist i forordet til sin norske essay-antologi fra 1958: “Hvor skrivekunsten er af høj rang, spiller temaet en underordnet rolle”. Den andre essaytradisjonen begynner med A.O. Vinje og Arne Garborg, og ble dyrket fram innenfor den motoffentlighet som målbevegelsen utgjorde. De utviklet en mer saklig, meningstung, men også mer levende essayform. Erling Nielsen skrev om denne norske tradisjonen [at den har] “mere substans end raffinement”. Disse essayistene beveget seg inn i filosofien, og utviklet det som skulle bli et alternativ til vitenskapens tradisjonelle logiske framstillingsformer. “Holberg, Vinje og Garborg blir sentrale navn og grunnleggere av en tradisjon som i dag blir ført videre av filosofer og samfunnsforskere som Hans Skjervheim, Jon Hellesnes, Gunnar Skirbekk og Dag Østerberg”, skriver Longum. Og jeg vil føye til yngre essayister som Anders Johansen, Siri Meyer og Arild Linneberg, som også bringer kulturfagene inn. I avisspaltene hører Peter Normann Waage og Sissel Benneche Osvold til i denne tradisjonen, og ikke blant gullpennene, slik Nore mener. Sammen med for eksempel Andreas Hompland.” (Jo Bech-Karlsen i *Klassekampen* 22. august 2003)

Den sørafrikanske-australske forfatteren John Maxwell Coetzees bok *Diary of a Bad Year* (2007) begynner med et essay om statsdannelsenes opprinnelse og avsluttes med et essay om den russiske forfatteren Dostojevskij. Det er også andre, korte personlige essay i Montaigne-tradisjonen i boka. “Foruten essayene, som tar opp de forskjelligste temaer, består hver side av to jeg-stemmer, en aldrende, hvit sørafrikansk forfatter som har bosatt seg i Australia, og Anya, en yppig og jordnær ung kvinne med en uklar bakgrunn. I romandelen følger vi forfatterens og Anyas utvekslinger og til dels motvillige samkvem. Det består i at Anya skriver essayene i boken over på PC, siden forfatteren skal ha dårlig syn; noe Anyas mann, investeringskonsulenten Allan, ikke er overbevist om stemmer. [...] De to jeg-fortellingene har forskjellige funksjoner. De kan – lengdemessig – betraktes som en langnovelle, men blir så tilknyttet essayene at en vanskelig kan se for seg fortellingen som en løsrevet tekst. Det er heller ikke sikkert at den ville overleve det, heller. En annen side av teksten er at de to understilte planene [dvs. nivåene] stadig spiller opp mot, stiller spørsmål ved eller motsier essayene. Også i formen er Coetzee dialogisk. [...] Anya blir mer og mer dominerende som stemme utover i boken, og spiller en stor rolle, med sine enkle, men tankevekkende innvendinger mot forfatterens liv” (*Dagbladet* 26. januar 2008 s. 55).

De fleste svært lange essay er formale essay, men noen informale essay utgjør en hel boklengde, eller hvert kapittel i boka kan oppfattes som et essay. Det gjelder f.eks. Simen Tveitereids *Nansen, Northug og jeg* (2012), ei bok på 250 sider. Tveitereid har “valgt den personlig reflekterende essayformen fremfor å skrive en pamflett. [...] det blir lettere å trekke leseren inn i tematikken med mange små grep og personlige utspill. Det personlige essayet er optimalt sett et uttrykk for å tenke og skrive parallelt, over en viss tid, gjennom et visst sett av handlinger, og det er nettopp slik Tveitereid fremstiller sin tekst: Som om side etter side vokser frem mens han er på skitur, ser på skirenn, leser bøker om skigåing eller møter skiløpere.

Teknisk sett er *Nansen, Northug og jeg* skrevet i store sirkelbevegelser, hvor forfatteren jevnlig returnerer til de samme områdene, ski som konkurranse, ski som avkobling, ski som livsstil, i stadig nye sammenhenger. Utgangspunktet er hele tiden følelser: Hva er det man føler ved å gå på ski, ved å brøyte en ny løype, ved å se Northug vinne? Bakgrunnen for det valget er nok at Tveitereid rett og slett har lyst til å gå på ski, og lyst er så absolutt en følelse – av og til en både tvingende og uimotståelig følelse.” (*Morgenbladet* 3.–9. februar 2012 s. 39) Hvert kapittel i boka har sin egen tittel. Boka har i motsetning til et formalt bokessay ingen sammenhengende argumentasjon.

Tveitereids er i *Nansen, Northug og jeg* “villig til å sette spørsmålstegn ved etablering av “sannheter” som passer de impliserte (leserne, seerne, kundene) påfallende godt. Det kan det neppe bli for mye av. I *Nansen, Northug og jeg* prøver Tveitereid mer eller mindre eksplisitt ut en masse påstander om ski, om Norge, om det moderne. Her kommer komplikasjonene tett som hagl. [...] Sannhetene og posisjonene er nesten hele tiden flertydige hos Tveitereid. Men hvordan kunne det bli annerledes med en aktivitet som er så tett vevet sammen med norsk identitet som ski? [...] *Nansen, Northug og jeg* har ikke de store, demonstrative konklusjonene. Leseren får da bidra selv, ikke bare ligge i pulken! Det nærmeste Tveitereid kommer en egenerklæring er ved å innrømme at hans eget skiforbilde er hans svigerfar. I dennes lakoniske nedtegnelser i hytteboken i Rauland finner forfatteren en skiholdning han helt åpenbart er klar til å innta selv og videreføre til sine egne barn: “Middag: Joikakaker (1/2 boks) + poteter og litt fra en frossen grønnsaksblanding. Smaker utmerket! 16.19: Sola ned bak Spjotenuten. 21.00: minus 10 C. Det har blitt betydelig kaldere. Fullmåne og stjerneklart. I morgen er meldingen snø”.” (*Morgenbladet* 3.–9. februar 2012 s. 39)

Karl Ove Knausgårds *Sjelens Amerika* (2013) er en essaysamling. “Når Knausgård er slik en dyktig essayist til tross for sin “lengsel etter grenser, lengsel etter det absolutte, noe ikke-relativt og bestandig,” så er det fordi han tar med seg nok romanhåndverk inn i sjangeren til å undergrave sine mange generaliseringer og fylle sine abstraksjoner med sansbart liv. Vi ser et eksempel i “Sandhornet”, der en påståelig avhandling om forestillingskraften illustreres ved at synsvinkelen brått flyttes til en reinkalv som skvetter da forfatteren med følge kommer gående opp det nordlandske fjell. Og i “På bunnen av universet” løper realistiske skildringer av Knausgårds kalde hus og refleksjoner om Dantes syndere i isen sammen i et gjennomført kuldemotiv som gir både intensitet og tydelig design til et rørende essay om selvforakt og depresjon. Det er i perspektivforskyvningene og de flyktige tankesprangene forfatterens styrke ligger, ikke i den filosofiske skarpheten eller presisjonen. Hans særegenhet ligger i gapet mellom de store tankene og den lille mannens små gjøremål, i spenningen mellom pretensjon og likefremhet. Det går an å være likefram med hensyn til sine pretensjoner, og til dette er Knausgård en mester – å stille både sine intellektuelle begrensninger, og sitt ønske om å bryte seg fri fra dem, åpent til skue.” (*Klassekampens* bokmagasin 26. oktober 2013 s. 13)

Siri Hustvedts *Livet, tanken, blikket* (på norsk 2013) er som andre av hennes fagbøker “drevet av et utpreget samlerinstinkt: Alt kan plukkes opp, betraktes og sees i sammenheng med alt annet. Blir nettet for grovmasket, og oppskriften gjentatt, kommer imidlertid også fangstmetodens problem til syne: En i utgangspunktet beundringsverdig åpenhet for å se samme fenomen fra mange sider, kan litt for lett føre til tekster som i uforpliktende potpurri-stil streifer en rekke interessante koblinger, men som ikke gir seg tid til mer enn å snuse på ideene, verkene, tenkerne som nevnes, før skribenten løper videre til neste referanse. I forordet gir forfatteren seg selv det bredest tenkelige mandat – å skrive ut fra “en vedvarende nysgjerrighet etter hva det vil si å være menneske”. Men når spørsmålene er så store som “*hvem vi er og hvordan vi ble slik*” og alt kan settes i sammenheng med alt, kan resultatet fort bli at ingen tanke virker viktigere eller mer forpliktende enn noen annen. “En mus, en hund, Buber og Bovary” er en typisk undertittel. Når neste tekst heter “Min mor, Phineas, moral og følelse” er det ikke bare formen på tittelen som gjentas, men også selve strukturen på tenkningen. Når hele verden for hver tekst skal begynne på nytt, i de evige spørsmål, når hele rekken av personlig historie, referanser til nevrovitenskap, kunst og utvalgte favorittfilosofier skal hakes av for hver nye tekst, blir effekten mer gjentakelse enn fordypning, og et inntrykk av en skribent som har funnet én form hun behersker og holder seg til den. [...] Essayet skal springe og gå seg bort i assosiasjoner – men skal det også hoppe bukk over motforestillinger? [...] Tekstene som på omslaget omtales som “essays” er ikke skrevet som det, men er en samling forord, etterord, foredrag og tekster til kunstkataloger. En slik samle metode er vel heller blitt regelen enn unntaket for essayutgivelser i dag” (Ane Farsethås i *Morgenbladet* 30. august–5. september 2013 s. 48).

To amerikanske essaysamlinger (Hilton Als’ *White Girls*, 2014, og Maggie Nelsons *The Argonauts*, 2015) viser “hva essayet kan gjøre – verdien av kritisk tenkning jordet i erfaring, med alt det rotet som levd liv nødvendigvis fører med seg. Essayisten kan snakke om det som faller mellom sprekke i språket til forskeren og fanebæreren. [...] Essayene er øvelser i å møte hverandre med engasjert forvirring. [...] Nelson og Als forholder seg til rase, kjønn og kjærlighet slik en god essayist skriver: dynamisk, rastløst, i konstant kamp mot ortodoksier. De er skeive – litterært, politisk, og seksuelt. Alle gode essayister er litt skeive.” (Ida L. Tvedt i *Klassekampens* bokmagasin 27. juni 2015 s. 14-15)

Den danske forfatteren Per Langes meta-essay “Om essayets kunst” (1957) er et essay som handler om essaysjangeren. Her skriver Lange bl.a. om essayisten at “hvis der er nogen Huller i hans Viden – og det er der utvivlsomt – bør han fortrinsvis betragte Verden igennem dem”.

Cristina Nehring skrev i 2007 i boka *The Best American Essays*, redigert av David Foster Wallace: “Although Michel de Montaigne, who fathered the modern essay in the 16th century, wrote autobiographically (like the essayists who claim to be his followers today), his autobiography was always in the service of larger existential

discoveries. He was forever on the lookout for life lessons. If he recounted the sauces he had for dinner and the stones that weighted his kidney, it was to find an element of truth that we could put in our pockets and carry away, that he could put in his own pocket. After all, Philosophy – which is what he thought he practiced in his essays, as had his idols, Seneca and Cicero, before him – is about “learning to live.” And here lies the problem with essayists today: not that they speak of themselves, but that they do so with no effort to make their experience relevant or useful to anyone else, with no effort to extract from it any generalizable insight into the human condition. It is as though they were unthinking stenographers – “recording secretaries,” as indeed the most self-conscious 20th-century essayist, E. B. White, called them – pedantically taking down their own experience simply because it is their own.” (Nehring 2007)

“The problem, of course, is not merely our essayists; it’s our culture. We have grown terribly – if somewhat hypocritically – weary of larger truths. The smarter and more intellectual we count ourselves, the more adamantly we insist that there is no such thing as truth, no such thing as general human experience, that everything is plural and relative and therefore undiscussable. Of course, everything is plural, everything is arguable, and there are limits to what we can know about other persons, other cultures, other genders. But there is also a limit to such humility; there is a point at which it becomes narcissism of a most myopic sort, a simple excuse to talk only about one’s own case, only about one’s own small area of specialization. Montaigne thought it the essayist’s duty to cross boundaries, to write not as a specialist (even in himself) but as a generalist, to speak out of turn, to assume, to presume, to provoke. “Where I have least knowledge,” said the blithe Montaigne, “there do I use my judgment most readily.” And how salutary the result; how enjoyable to read – and to spar with – Montaigne’s by turns outrageous and incisive conclusions about humankind. That everything is arguable goes right to the heart of the matter. [...] Today’s essayists need to be emboldened, and to embolden one another, to move away from timid autobiographical anecdote and to embrace – as their predecessors did – big theories, useful verities, daring pronouncements. We need to destigmatize generalization, aphorism and what used to be called wisdom. We must rehabilitate the notion of truth – however provisional it might be. As long as persons with intellectual aspirations are counted idiots for attempting to formulate a wider point, they will not do so, and even if they dared, most editors would not publish them and most critics would not praise them.” (Nehring 2007)

“[M]ye har blitt sagt om essayets vitalisering de seinere åra, men er det bare tull? Med litterært, personlig preg har flere slått seg opp i sjangeren, spesielt i USA, blant andre John Jeremiah Sullivan og David Sedaris, mens forfattere som Sheila Heti nærmer seg det essayistiske i sin fiksjon. New Republic mener imidlertid det ikke er snakk om en sunn revitalisering, men at essayet er i ferd med å forringes, fra en etablert litterær sjanger til realityunderholdning: Tekstene handler bare om

forfatteren selv, mens virkeligheten henger på som rent tilbehør.” (*Klassekampens* bokmagasin 23. februar 2013 s. 2)

Christina Kirklighters bok *Traversing the Democratic Borders of the Essay* (2002) legger ikke hovedvekten på den europeiske og amerikanske essayistikken, men “extends these boundaries by reading the Latin American and Latino [...] essayists Paulo Freire, Victor Villanueva, and Ruth Behar, alongside such canonical figures as Montaigne, Bacon, Emerson, and Thoreau. In this fascinating journey into the commonalities and differences among these essayists, Kirklighter focuses on various elements of the personal essay – self-reflexivity, accessibility, spontaneity, and a rhetoric of sincerity – in order to argue for a more democratic form of writing in academia, one that would democratize the academy and promote nation-building. By using these elements in their teachings and writings, Kirklighter argues, educators can play a significant role in helping others who experience academic alienation achieve a better sense of belonging as they slowly dismantle the walls of the ivory tower.” (<http://muse.jhu.edu/>; lesedato 26.10.12)

“Mange norske essayister ynder å kalle essayet et vindu mot verden, mot litteraturen, mot historien, en fri sjanger fra hvor man med den aller beste samvittighet kan bedrive åpne “forsøk” og øvelser i tvisyn. Hvorfor får man så ofte inntrykk av det motsatte? Innenfor den nåtidige Montaigne-tradisjonen er det mer sannsynlig at noen i dag skriver et essay om perserkrigene enn at de skriver om de pågående krigene i Syria og Afghanistan. Samtiden er åpenbart for støyete og skitten for mange norske essayister i Montaigne-tradisjonen – og for mange utenfor. Den er ikke unyttig nok, den vil alltid være bundet opp i agendaer, politiske krav og en materialitet man ikke uten videre kan abstrahere eller sitere seg bort fra. [...] Forventningen til et norsk essay, eller en norsk essaysamling, er at det stort sett handler om litteratur. [...] Sjangeren preges ikke av den fordomsfrie åpenhet den påberoper seg, men lever ofte i en beskyttet boble av interne referanser, som på det verste kan virke som skjulte søknader til amanuensisstillinger ved en høyskole eller et universitet. I Norge kan det merkelig nok synes som om virkelighetssuget er større i skjønnlitteraturen enn i essayistikken. Om “essayet sliter i sitt eget frihetsbegrep som i en lenke” (Shafieian), så er det kanskje fordi det har en klamp om foten. Det drømmer om en større radius, mer bevegelse og frihet, og ser seg om etter et spett og en slegge.” (Morten Strøksnes i *Klassekampen* 3. oktober 2015 s. 5)

“Men er essayet som sjanger, slik den praktiseres i Norge, virkelig preget av åpenhet overfor verden og alt som finnes der, det vil si her? Verden er full av forfatterskap, men den er også full av landskap, vitenskap, aksjeselskap, arkivskap, faenskap, brorskap, lederskap, dårskap, fellesskap, ekteskap, lokalkunnskap, regnskap, nestenmedlemsskap, torturredskap, vennskap, ulykkesberedskap, råskap, kåtskap og latskap. Er det noe merkelig at den formen for kunnskap eller erfaring som kommer til uttrykk i litteraturen, nesten har hegemoni? Kan dette ha ført til en stagnasjon i den norske essayistikken? En innsnevring av kampsonen? Hindrer de

usynlige kravene eller føringene potensielle essayister i deres utfoldelse, får det essayet til å stå på stedet hvil, tematisk og formmessig? Folk kunne benyttet sin litterære og vitenskapelige ballast som en “vandringstav” for å observere verden slik den er i dag, der kunnskapen om historien, filosofien, sosiologien, politikken og litteraturen spiller opp til dans med samtidens orkester. I mange andre land gjør essayet dette, og lever herrens glade dager. Den formmessig ambisiøse og reflekterte essayjournalistikken setter ofte agendaen i mange land, som USA, Storbritannia, Spania, Frankrike og Tyskland. I Norge finnes den knapt.” (Morten Strøksnes i *Klassekampen* 3. oktober 2015 s. 5)

“Hvorfor denne trangen til bare å skrive om sine spaserturer mellom bibliotekets støvete hyller? Hvordan kan interessen for den virkelige verden være så fraværende når den faktisk er i ferd med å rase sammen, rett utenfor vår egen stue?” (Sandra Lillebø i *Morgenbladet* 25. september–1. oktober 2015 s. 56) “Dette er det såkalt informale essayet, som ofte handler mer om et jeg enn om en sak eller et fenomen. Et typisk norsk essay har gjerne et jeg som føler sterkt og tenker litt og som dessuten kan ha lest en bok og blitt begeistret for den. [...] I dårlige essays er det gjerne sånn at jo mindre sakkunnskap skribenten har, jo sterkere fokus får jeget. Da ender vi med det Eivind Tjønneland kaller “selfieessayistikk”. God essayistikk krever derimot at man både leser seg opp og erfarer mye. Først da kan man gjøre seg noe håp om å bli fri i forhold til stoffet, og først da, mener jeg, blir man interessant som subjekt i teksten.” (Preben Jordal i *Morgenbladet* 25. september–1. oktober 2015 s. 57)

“Fra flere hold bombarderes det med anklager om innsnevring og manglende relevans. I *Vinduet* kaller Morten Strøksnes sjangeren for en “inngjerdet sone for introspeksjon”. Den makter ikke å fri seg fra sitt klamme favntak, men synker sultekunstnerisk sammen mellom foldene i essayistens egen navle. [...] Skal man tro en annen kritiker, Eivind Tjønneland, er det heller ikke ønskelig å forholde seg til sjangerens innstifter og opphavsmann, Michel de Montaigne. Denne skrev nemlig bare “pseudo-essays”, mer opptatt av å presse egne luner på leseren enn av “sak” og “innhold”. Dertil kommer Espen Stuelands koleriske utfall mot all figurlig tenkning og “litterarisering”. Det intellektuelle frihetsidealet som tidligere var så maktpåliggende for sjangerens forkjempere, er i dag blitt et selvpålagt fengsel – en lukt fra det fri. Derfor snakkes det foraktelig om *otium* og tilbaketrekning, om apolitiske idealer og selvpåført marginalisering. [...] Gjennom all støyen hører man derfor også tonene fra en ny utopi: Det opplyste folkeessayet. Ved å skrive enkelt og etterrettelig om viktige hendelser ute i verden, skal det gi oss direkte tilgang til saken det gjelder. Stoffet skal ikke lenger filtreres gjennom annenrangs kilder som kunstverk og filosofi. Lukács’ bestemmelse av essayet, som en forming av det allerede skapte, har man kvittet seg med for lengst. I alt dette aner man en “estetisk rensing” av sjangeren: et essay uten essayistikk!” (Sigurd Tenningen i *Morgenbladet* 16.–22. oktober 2015 s. 39)

Alle artiklene og litteraturlista til hele leksikonet er tilgjengelig på <https://www.litteraturogmedieleksikon.no>